

SOBRE L'ORIGEN DE L'ORNITÒNIM *VERDUM* 'VERDEROL, CARDUELIS CHLORIS'

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

1. Del *Carduelis chloris* es coneixen en català dos noms, el *verdum*, avui propi del català central, i el *verderol*, que ocupa la resta del domini lingüístic, inclòs l'alguerès, on es pronuncia *valdarol* (Caria 1973: 185) i que podria haver-se estès al sard *verdarolu*, *birdarolu*. Tenim d'aquest mot documentació literària des del segle XIV i lexicogràfica des d'Onofre Pou 1580 ("Verderol". Critinella [= Citrinella]), que copia de Palmireno 1569 («Citrinella, muchos la tienen por Chloris, el verderol») i que recull Torre 1653 ("Verderoll" (sic), auell. Citrinella [corregim critinella]). Quant a *verdum*, la documentació és més tardana: Pere Gil 1600 (*CIGCMod*; veg. § 6); Lacavalleria 1696 (*Verderol o verdum*, auell de cant. "Chloris, Lutea, Vireo"); Esteve 1803 ("Verderol Aucèll. V. verdum"; "*Verdum*. Aucèll. [cast.] Verderón. [Il.] Vireo, passer subviridis"); Baró de Maldà, s. XVIII (*CIGCMod*); Labèrnia 1839 (l'entrada *verderol* envia a *verdum*). Tanmateix trobem una atestació del mateix Torra, anterior, referida a una altra espècie («*Verdum* o busquereta, auell que cria los cugulls. [Il. Curruca]» que ha estat presa confusament de Palmireno:

Curruca, en valenciano se dize *Busquereta*: es avezilla que cria hijos agenos pensando en ser suyos, principalmente los del cuclillo, dicenle algunos mosquito.

La *busquereta* correspon a diverses classes de *Sylvia* (*tallarol*) i s'ha confós amb el cucut (*Cuculus canorus*), que té aquest costum.

Notem l'àrea principatina de *verdum* i la documentació més antiga de *verderol*.

En aquest treball ens ocuparem de l'etimologia de *verdum*, enfosquida per la presència del sufix *-um*.

2. És evident que els noms d'aquest ocell tenen per base semàntica el nucli *verd* (< Il. VIRIDEM), pel verd fosc que el caracteritza («plumage d'un verd d'herbe», Abbé de S***). Pel que fa a *verderol*, s'ha completat el nucli amb el sufix compost *-erol* (< *er* + *ol*), paral·lelament a mots com *aigüerol*, *tenderol*, amb un valor diminutiu. Per contra, en el cas de *verdum* quedava inexplicada la presència del sufix *-um*.

García de Diego (1985: 1.066) entroncava tot el mot amb el ll. *VIREO*, que designava aquesta espècie ornitològica, proposta que, com a ètim, era difícilment acceptable per raons d'evolució fonètica: una etimologia més pròpia d'un llatí —com era l'autor de la proposta— que d'un romanista.¹

3. D'altra banda, Moll l'havia interpretat simplement com un derivat de *verd* (Moll 1928) o, més tard, reconeixia les dificultats del sufix *-um* (*DCVB*, s. v.):

Verdum. Derivat de *verd*, amb el sufix *-um* que en aquest cas és estrany, perquè normalment és un sufix de caràcter col·lectiu.

En canvi, Coromines fa una hipòtesi sobre el seu origen (*DECat*, IX, 155a, 59-60, b, 1-2):

Des d'allà [Migjorn valencià] se l'en degueren tragar [el mot] els moriscos expulsats, de lèxic encara amarat de mossàrab, com sigui que avui *bardelûm* és encara el nom d'aquest moixó ("verdier, oiseau") en parlars aràbics tunisencs.

Em sap greu no compartir l'opinió del savi lexicògraf (que ha aixecat el més gran monument de l'etimologia catalana i hispànica), perquè té per base un fet d'atribució falsa, és a dir, l'ús en valencià del mot *verdum*, que en realitat és absent de l'àrea meridional, com mostren el *DCVB*, el *PALDC* (VII, 1045), i Fidel *et al.* (2014: 156-157; veg. mapa); el topònim solitari sudvalencià, *La Font dels Verdums/Verduns*, citat per Coromines (*DECat*, IX, 155a, 57), deu referir-se a un antropònim (*Verdú*) o bé al sentit, freqüent en aquella àrea, de 'verdet' (Martí Gadea 1891), que, sense significat, ja apareix al *Diccionari de rims*, de Jaume March i al Torcimany; de tota manera, una flor que no fa estiu. Tampoc té gaire força el paper del mossàrab, cada dia amb menys vigència en benefici sovint del pes de la colonització aragonesa (veg., entre altres, Veny 2006: 131-143).

4. En ocupar-me de la redacció del comentari del mot en qüestió al *PALDC*, insistia que el valor col·lectiu del sufix (*cabrum*, *masclum*) només seria aplicable al *verdum* en cas que aquest ocell tendís a formar esbarts, i assistiríem aleshores a un fenomen de *pars pro toto*; sabem que «a l'hivern —diu Maiol (1978: 112)— els verderols s'agrupen i volen d'un lloc a l'altre cercant llavors, llegums i fruits per menjar», però el fet de no formar bandada, com la fan, per exemple, els estornells, invalidaria l'argument. A més, no escauria a *verdum* el sentit més aviat pejoratiu del sufix (com en els casos de *cabrum*, *masclum*), inaplicable a un ocell que, tancat sovint en una gàbia, alegra —alegrava— la casa amb els seus colors i el seu cant («oiseau de chant», deia l'Abbé de S*** 1756; «de cant molt melodiós», afirmava Labèrnia 1839). També en el nostre comentari descartàvem la

1. Em plau agrair la revisió d'aquest article a José Enrique Gargallo, Gemma Boada, Georg Kremnitz i Joan Ramon Veny-Mesquida; i, en especial, a Josep Martines, per la rica informació relativa al valencià; a Núria Jolis, per l'ajut cartogràfic.

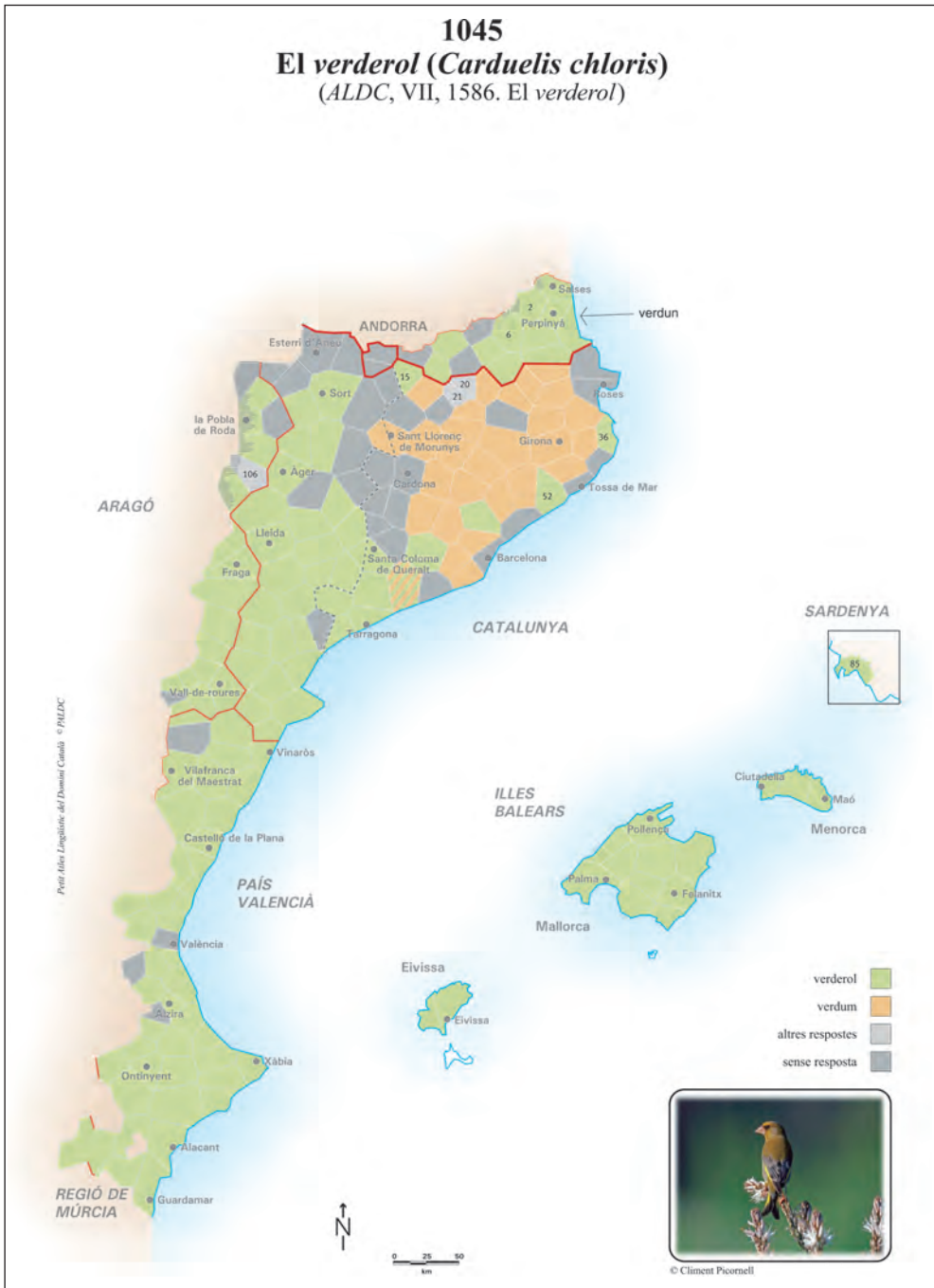
possibilitat de derivació d'un hipotètic *VIRIDUMEN, com ALUMEN 'alum', abans de la profusió de mots en sentit col·lectiu. Finalment, la proposta que desenvoluparé ens allunya d'una formació amb el sufix *-um*.

5. En la meua opinió, cal partir del nom occità de l'ocell, *verdoun* (en grafia mistraliana; = *verd[u]n*), amb les variants *vardoun*, *berdoun*, Mistral),² format amb el sufix *-on* (< ll. -ONEM), pronunciat *verd[u]n*, pel tancament sistemàtic de [o] tònica en [u]; es tracta d'un sufix freqüent en occità, on tenia un valor diminutiu (*cadieron* 'cadireta', *esclapon* 'astelleta'), com en el llatí de la Gàl·lia i de Catalunya, origen del fr. *ânon* 'aneguet', *oisillon* 'ocellet' (Grevisse 1959: 87-88), i del cat. *homenó* 'homenet', *finestró* 'finestra petita', amb canvi del llatí -ONEM > [õ] en fr.; [o] en cat. El *verdoun/verdun/verdon* occità té un cognat, pel que fa al sufix, en l'it. *verdone*.

6. Per tant, abandonem el sufix *-um* i ens centrem en el derivat occità en -ONE > *-un*. Quina relació pot tenir amb el cat. *verdum*? Al meu entendre, es tracta d'una transferència de l'oc. *verdun* al cat. *verdum*. Per quina via? A través dels nombrosos contactes de gent occitana amb l'àrea rossellonesa, on va ser molt intensa, i també del català central on es va instal·lar un altíssim nombre de parlants occitans entre els segles XIV i XVII en cerca de treball i fugint de l'auge demogràfic del migdia de França. Aquests occitanoparlants van deixar empremtes lingüístiques, especialment a la Catalunya del Nord i al Principat, aquí especialment en l'onomàstica (*Mirabent*, *Porcet*, Veny 1996: 145-159, i 2021) i en alguns mots (*bitxo*, *PALDC*, V, 737; *esmolet*, *PALDC*, VII, 998). Tanmateix, se'ns presenta un problema: l'àrea actual de *verdum* abraça el català central, però deixa fora el rossellonès (veg. mapa); i bé, una recerca documental ens revela que encara al s. XVIII *verdum* s'emprava en aquesta àrea dialectal tot alternant amb *verderol* (Barrere 1795, ap. Colón-Tormo), fins que s'hi va imposar aquest; paral·lelament la convivència de *verderol/verdum*, segles enrere, es trobava en cat. central, com testifica l'historiador reusenc Pere Gil (1600: «*verderols* ò en altre nom dits *Verdums*», ap. Iglésies 1949, 263, *CIGCMod*), més endavant amb preferència per *verdum* en els lexicògrafs (Esteve *et al.* 1803, Labèrnia 1839), forma que al final es va imposar.

7. Per què el canvi, en català, de *verdun* en *verdum*? Quan un mot forà arriba al domini català sovint és objecte d'una adaptació a l'estructura de la llengua d'arribada. Així, el fr. *chauffeur* s'ha adaptat en *xofer* (Barri 1999), o l'it. *dilettante* en *diletant* (Gomez Gane 2012). En el cas de l'oc. *verdun*, quan aquest pervé al català, s'instal·la en un sistema lingüístic on el nombre de lexemes acabats en *-un* és molt escàs (cinc casos, tots ells adjectius, tret de *simun*, mot molt tardà, *DECat*), enfront d'una cinquantena en *-um*, tots ells substantius (Ferrer Pastor 1981). L'arrossegament de *verdun* cap a *verdum* era previsible.

2. En el diccionari occità d'Alibert es troba *verdum* ('verdier', 'verderol'), en comptes de *verdun*, la forma tradicional present en l'Abbé de S*** i Mistral. En canvi, Bezsonoff (2015) adapta correctament el mot en *verdon*.

8. Després d'aquest recorregut historicolingüístic, tenint en compte documentació històrica i dialectal, s'imposa una conclusió: el català *verdum* 'verderol' és un manlleu a l'occità *verdun*, adaptat a la morfologia de la llengua receptora i arrelat en català central després d'una convivència amb *verderol*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABBÉ de S*** [Abbé Pierre Augustin Boissier de Sauvages] (1756): *Dictionnaire languedocien-français. Français-languedocien*. Nîmes: Michel Gaude.
- ALIBERT, LOUIS (1966): *Dictionnaire occitan-français*. Toulouse: Institut d'Études Occitanes.
- ALIBERT, LOUIS (1966): *Dictionnaire occitan-français*. Toulouse: Institut d'Études Occitanes.
- BARRI, Montserrat (1999): *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BEZSONOFF, Joan-Daniel (2015): *Diccionari occità provençal – català. Occitan provençau – catalan*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- CARIA, Rafael (1973): *Il nome popolare degli uccelli ad Alghero*. Sassari: Editrice Democratica Sarda.
- CIGCMod = *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern*. Alacant: ISIC-IVITRA, Universitat d'Alacant.
- Colón-Tormo = COLÓN, Germà / TORMO, Josep (2003): *L'Ornithologia rossellonesa de Pere Barrere (1745)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1978² [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / La Caixa.
- ESTEVE *et al.* = ESTEVE, Joaquín / BELVITGES, Joseph / JUGLÀ, Antonio (1803): *Diccionario catalán-castellano-latín*. Barcelona: Antoni Lacavalleria.
- FERRER PASTOR, Francesc (1981): *Diccionari de la rima*. València: Impremta Fermar.
- FIDEL *et al.* = FIDEL, L. / BATALLER, V. / TORMO, J. / SEGURA, C. (2014): *El nom popular dels ocells al migjorn valencià*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente (1985): *Diccionario etimológico español e hispánico*, 2^a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- GOMEZ GANE, Yorick (2012): *Gli italianismi nel catalano. Dizionario storico-etimologico*. Roma: Aracne.
- GREVISSE, Maurice (1959): *Le bon usage*, 7^a ed. Gembloux: Duculot.
- LACAVALLERIA, Joan (1696): *Gazophylacium catalano-latinum*. Barcelona: Antoni Lacavalleria.
- LABÈRNIA, Pere (1839): *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla.

- MAIOL, Joan (1978): *Els aucells de les Balears*. Mallorca: Moll.
- MARTÍ GADEA, Joaquín (1891): *Diccionario general valenciano-castellano*. València: Imprenta de José Canales.
- MISTRAL, Frédéric (1878-1886): *Lou tresor dòu felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Aix-en-Provence: Veuve Remondet-Aubin.
- MOLL, Francesc de B. (1928): *Suplement al "Romanisches Etymologisches Wörterbuch"*. Barcelona: Biblioteca Balmes.
- PALDC = VENY, Joan (2008-2023): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- POU, Onofre (1575): *Thesaurus puerilis*. València: Imprenta de Pedro de Huete.
- TORRA, Pere (1649): *Thesaurus verborum ac phrasium*. Barcelona: Rafael Figaró.
- VENY, Joan (1996): *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2006): *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. [València]: Universitat de València.
- VENY, Joan (2021): «Antropònims catalans d'origen occità», *Estudis Romànics*, 43, p. 413-420.